

ISBN 978-86-82873-16-7

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ШЕЗДЕСЕТ ГОДИНА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК С А Н У

ЗБОРНИК РАДОВА II

Уређивачки одбор:

др Гордана Јовановић, редовни професор, др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ, др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник, др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:

Срето Танасић

БЕОГРАД
2007

ISBN 978-86-82873-16-7, p. (119–127)

УДК 811.163.41'366.2

811.163.41'366.54

2007.

ДРАГАНА НАСТАНОВИЋ

О АКУЗАТИВУ ЈЕДНИНЕ НЕКИХ ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА ПРВЕ ДЕКЛИНАЦИОНЕ ВРСТЕ

У раду се анализирају именице мушког рода прве деklinационе врсте код којих, у зависности од припадности категорији „живо“/„неживо“, облик акузатива може бити једнак облику генитива или облику номинатива. На основу анализе употребе акузатива једнине именица у значењу предмета које су овај назив добиле према појмовној или симболичкој вези са именицама у значењу бића, у раду се анализирају чиниоци од којих зависи употреба одговарајућег облика акузатива. Дакле, у раду се, на основу поменуте категорије именица, анализирају случајеви изједначавања акузатива са номинативом, односно изједначавања акузатива са генитивом.

Кључне речи: именица, мушки род, категорија „живо“/„неживо“, номинатив једнине, генитив једнине, акузатив једнине, синкретизам падежа.

1. Када разматрамо граматичке особине именица, морамо узети у обзир и категорију „живо“/„неживо“, јер она има одређене морфолошке реперкусије. Под категоријом „живо“ подразумевају се именице које означавају бића (људе, животиње) типа *син, јелен, коњ, Павле*, док се под категоријом „неживо“ подразумевају оне именице које означавају ентитете који нису ни људска бића ни животиње, дакле, предмете, појаве, стања и сл. типа *нож, сајл, мрак, њролаз*. Морфолошки се ова категорија испољава код именица мушког рода на консонант прве деklinационе врсте синкретизмом номинатива и акузатива за неживо, и синкретизмом генитива и акузатива за живо. На основу тога, у акузативу једнине код именица мушког рода могућа су два наставка. Именице које означавају жива бића имају у акузативу једнине наставак *-а*, а именице које означавају друге ентитете имају наставак *-ø*.

Наши граматичари из категорије „живо“ изузимају биљке. На ту појаву указује Милка Ивић у раду *О „замкама“ у дефиницијама школских грамаџика* (Ивић 1996: 56), и каже да ни у Стевановићевој граматици ни у граматици Станојчић–Поповић на списку живих бића није наведена ниједна биљка. И Мирослав Николић у раду *Природни*

и *граматички род именица* (Николић 2002–2003: 181) истиче да називи за биљке (*багрем, дуд, јавор, јасен, храсћ*) нису обухваћени овом категоријом, а оне, у ствари, биолошки јесу живе. Он закључује да би било боље употребљавати антонимски пар „биће“/„небиће“ за ову категорију. Овом правилу Милка Ивић (1996: 57) би додала још један релевантан податак који битно утиче на схватање категорије „живо“/„неживо“. Наиме, да би се нешто схватило као живо и да би било живо, мора уједно бити и оспособљено за кретање и за акцију. И због тога се у категорију „неживо“ сврставају предмети јер не припадају сами по себи свету живих, и биљке које нису способне да се крећу.

2. Предмет овог рада јесте група именица мушког рода које у појединим својим значењима припадају категорији „живо“, а у другом категорији „неживо“. То су именице које представљају изоловане случајеве јер представници српског језика често нису сигурни који би наставак доделили тој именици у акузативу једнине. Ради се о именицама у значењу предмета које су добиле назив на основу појмовне везе са именицама у значењу живих бића (нпр. миш, јагуар) или су називе предмета добиле према називима живих бића (нпр. Форд, хајдук, железничар, партизан).

Сprovedена је анкета која садржи именице мушког рода прве деklinационе врсте код којих је могућ и један и други наставак. Циљ рада јесте испитати ком наставку треба дати предност.

Представићемо анкету:

1. Добио сам *вирус/вируса* (компјутерски).
2. Купио сам *миш /миша* (компјутерски).
3. Дај ми један „*лав*“/једног „*лава*“ (пиво).
4. Попио је један „*јелен*“/једног „*јелена*“ (пиво).
5. Пијем „*вранац*“/„*вранца*“ (вино).
6. Једеш ли *ојачар/ојачара* (Негро бомбоне)?
7. Навијам за *Партизан/Партизана* (ФК).
8. Победили смо *Хајдук/Хајдука*.
9. Прешао је у *Железничар / Железничара*.
10. Покренули су *Орао/Орла* (часопис).
11. Прочитала сам *Јеж/Јежа* (шаљиви недељни лист).
12. Чitam *Јавор/Јавора* (часопис).
13. Купио сам *Јорше/Јоршеа* (аутомобил).
14. Купује *јагуар/јагуара*.
15. Возим *својадин/својадина*.
16. Вози *ојел/ојела*.

17. Возим *форд/форда*.
18. Једем *лосос/лососа* (врста рибе).
19. Добио је *оскар/оскара*.
20. Гледао сам *Сџириљен/Сџириљена* (филм).
21. Користим *мистџер њројер/мистџер њројера* (средство за чишћење).
22. Видим *ловац/ловца* на небу (авион).

3. У анкети је учествовало 170 испитаника различите старосне доби, различитих професија и занимања и из различитих српских крајева. Примери су бирани тако да анкетирани јасно осећају значење именице употребљене у акузативу јединице. Такође, примећујемо да примере можемо класификовати у неколико група и као такве их посматрати даље у раду:

- компјутерска терминологија (примери 1, 2)
- врсте пића и прехранбених производа (3, 4, 5, 6)
- фудбалски клубови (7, 8, 9)
- часописи (10, 11, 12)
- марке аутомобила (13, 14, 15, 16, 17)
- остало (18, 19, 20, 21, 22).

Приликом састављања анкете као значајан извор послужила је грађа са Интернета, као и корпус Савременог српског језика Математичког факултета у Београду. При изради овог рада умногоме је помогла и грађа из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (даље РСАНУ).

4. Поћи ћемо од лексема које се тичу компјутерске терминологије. У реченици *Добио сам вирус/вируса* употребљена је именица мушког рода прве деклинационе врсте која је типичан представник именица код којих се јавља колебање при избору наставка за облик у акузативу. М. Ивић сврстава лексему *вирус* у голим оком невидљива бића, али која су способна за акцију, тј. да нападају друге живе организме (Ивић 1996: 58). Међутим, од 170 анкетираних само 4 испитаника приписују именици *вирус* у акузативу јединице наставак *-а*, а остали испитаници је по морфолошком обележју сврставају у категорију неживих ентитета.

Ако погледамо лексему *вирус* у РСАНУ, видећемо да она има два значења: прво, живо: „паразитни микроорганизам ситнији од бактерија, који може да изазове обољење“, које индикује морфолошку једнакост акузатива и генитива, и друго, неживо: „отров који луче па-

разитни микроорганизми“, на основу којег произилази логичност да се акузатив изједначи са номинативом.

Посебну пажњу закупа лексема *миш*, која је у новије време добила ново значење, а тиче се компјутерске технике. М. Дешић у свом раду *Акузатив јединице именица мушког рода и йолисемија* (Дешић 1997: 190) каже да су у акузативу могућа два облика, тј. да се ко лебамо између *Узми миша* и *Узми миш*. У РСАНУ лексема *миш* поред примарног значења (1) „веома распрострањена породица ситних сисара штеточина ... шиљасте њушке и дугог репа“, има и низ секундарних значења која упућују на неки предмет, врсту игре и сл., нпр., (6) покр. (а) „друштвена игра у којој један од играча тражи предмет који остали играчи, обично поређани укруг, крију“. Дакле, према РСАНУ облик акузатива једнак облику генитива исти је и за примарно и за секундарна значења. Анкета даје сличне резултате. Од укупног броја испитаника 119 се определило за облик акузатива једнак облику генитива, а 51 испитаник изједначава облик акузатива са обликом номинатива. Већина испитаника и даље перципира лексему *миш* као жив ентитет, јер се својим физичким карактеристикама, као што су: облик, начин кретања и функција није много удаљила од основног значења које лексема *миш* има.

5. Да погледамо сада како се понашају именице које означавају врсте пића. На телевизији, у дневним новинама, у свакодневном говору, веома су популарне рекламе за одређене марке пива као што су пива „јелен“ и „лав“. Намеће се питање како гласи акузатив јединице тих именица. Да ли су дозвољена оба облика, ако знамо да се ради о називу за пиће, тј. ако их сврстамо у категорију „неживо“? Основно значења ових именица потражићемо у РСАНУ. Лексема *јелен* дефинисана је као 1 (а) „дивљи преживар ... дугих ногу, кратке длаке ... чији мужјаци имају разгранате коштане рогове“. Лексема *лав* у РСАНУ је дефинисана као 1 (а) „једна од најкрупнијих звери ... кратког жућкастосмеђег крзна, јаким чељустима и канци“. У РСАНУ нема потврда за неку од секундарних реализација лексема *лав* и *јелен* па тако употреба ових именица у акузативу остаје једнака облику генитива. Међутим, у примерима из анкете *Дај ми један Лав/Дај ми једног Лава* и *Пойио је један јелен/Пойио је једног јелена* дата је предност облику акузатива који је једнак номинативу. За А=Н: *јелен* определило се 135 испитаника, а 35 за А=Г: *јелена*, док се 129 испитаника определило за А=Н: *лав*, а 41 за А=Г: *лава*. То показује да представници српског језика марке пића доживљавају као неживу категорију, дакле, у свести говорника предност се даје означеном појму, а не имену којим се појам означава.

Овде треба размотрити још једну појаву. Реч је о ситуационом аспект који игра велику улогу код говорника једног језика. Ситуациони аспект се у нашем случају презентује кроз фамилијарну употребу одређених лексема и кроз конвенционалну употребу. Исказом *Дај ми једног лава* представници српског језика изражавају своје емоције и присан однос према саговорнику и задовољство нарученим пићем у кафани. Говори се о емотивно-експресивном значењу именица *јелен* и *лав*. Те именице перципирају се као жива категорија зато што у свести говорника изазивају осећај пријатности, удобности, блискости.

Да ли је тако и са маркама вина? Као прототип послужиће вино „вранац“. У РСАНУ лексема *вранац* дефинисана је као (1) „домаћа животиња (мужјак) вране, црне длаке и име таквој животињи (а) коњ; (б) мазгов“; ... (4) агр. „врста црног, дугуљастог и врло слатког грожда“. У овом примеру запажамо више значења која упућују и на категорију „живо“ и на категорију „неживо“. Анкета показује следеће стање: 158 испитаника определило се за облик акузатива који је једнак номинативу, а само 12 испитаника изједначава облик акузатива са обликом генитива. То показује да анкетирани говорници српског језика употребу ових именица у зависности од контекста и употребљеног значења, перципирају као живу и као неживу категорију, и за разлику од назива за пива, немају изграђен посебан фамилијарни однос према називима за вина.

На сличан начин се понашају и именице које означавају врсту прехранбеног производа, а једна од њих је лексема *оџачар*. Као и код именица које означавају врсте пића и код којих је облик акузатива једнак облику номинатива, тако је и код именице *оџачар* облик акузатива једнак облику номинатива. У исказу типа *Једеш ли оџачар/оџачара?* мисли се на негро бомбоне фабрике „Пионир“, популарно назване у жаргону „оџачар“ према слици оџачара на кесици. Већи број испитаника (116) определио се за акузатив једнак номинативу, а мањи број (54) за акузатив једнак генитиву. Лексема *оџачар* у РМС дефинисана је као „онај који чисти оџаке, димњаке, димњичар“. У нашем примеру лексему *оџачар* путем метафоре перципирамо као чистача грла и свежег даха.

6. Када се колективима живих бића дају називи других живих бића, као заједничких именица, њихов облик акузатива може бити једнак номинативу: *Навијам за Партизан*, али и генитиву: *Навијам за Партизана* (Стевановић 1970: 191). Основном значењу оваквих именица (партизан као борац у народноослободилачком рату) одговара облик акузатива једнак облику генитива, што је случај и са осталим

именицама мушког рода у значењу живих бића. Међутим, уколико је реч о номинативној употреби лексеме *партизан* у значењу спортског клуба, облик акузатива биће једнак облику номинатива. Ово потврђује и резултат наше анкете. Од 170 анкетираних, 157 испитаника сврстава спортски клуб Партизан по морфолошким обележјима у категорију неживих реалија, а само 13 испитаника определило се за облик акузатива једнак генитиву.

Сличне резултате добили смо и код назива других фудбалских клубова *Победили смо Хајдук/Хајдука*. За акузатив једнак номинативу определило се 118 испитаника, а 52 испитаника за акузатив једнак генитиву. Примећује се да је нешто већи број испитаника ову именицу доживео као живо у односу на претходни случај. То се може објаснити управо лексичком спојивошћу глагола са именицом, односно значењем и употребом глагола *победити* који уз себе везује и живу и неживу категорију.

Следећи пример је нешто другачији: *Прешао је у Жељезничар/Жељезничара*. Глагол *прећи* је главни индикатор категорије „живо“/„неживо“ јер захтева допуну за место, што није жива категорија. Све ово потврђују и резултати наше анкете: 151 испитаник се изјаснио за облик акузатива једнак облику номинатива, а само 19 испитаника за облик акузатива једнак облику генитива.

Сличне закључке можемо извести и код имена листова и часописа који су добили назив према живим бићима. Акузатив једнине код тих именица завршава се као код свих других предмета: *Покренули су Орао, Прочитала сам Јеж, Читај Јавор*. Анкетирани испитаници су потврдили ову ситуацију у језику: 108 испитаника се определило за облик акузатива једнак номинативу: *орао*, а 62 испитаника за облик једнак генитиву: *орла*. За облик акузатива једнак облику номинатива определило се 110 испитаника: *јеж*, а 60 се определило за облик једнак генитиву: *јежа*. Стевановић (1970: 191) истиче да је могуће рећи и *Читај Јежа*, али је много обичнији акузатив једнине једнак номинативу. И на крају, 149 испитаника се определило за акузативни облик једнак облику номинатива: *јавор*, а 21 испитаник за облик једнак генитиву: *јавора*.

Многе недоумице јављају се и у вези са акузативом једнине када је реч о типовима аутомобила. Марке аутомобила као што су „порше“, „јагуар“, „опел“, „форд“ назив су добиле по презимену оснивача фабрике аутомобила. Међутим, како каже Иван Клајн (СЈП: 140), асоцијација с именом човека се потпуно изгубила и због тога је обичнији облик акузатива једнак облику номинатива. Именице употребљене у акузативу једнине у реченицама типа *Купио сам Њорше/Њоршеа, Купи-*

је *јагуар/јагуара*, *Вози ојел/ојела*, *Возим форд/форда* обичније су у акузативу који је једнак номинативу него које су једнаке генитиву. Такве именице никада нису ни означаваале живо биће. Анкета приказује другачију слику. Све четири марке аутомобила говорници српског језика сврставају у живу категорију, односно определили су се за облик акузатива једнак генитиву. Занимљив податак је и тај да је знатно већи број акузатива једнаких облику генитива код именица *ојел* и *форд* него код именица *јорше* и *јагуар*. Ову чињеницу једино можемо објаснити утицајем ванјезичких фактора. Можемо претпоставити да је код ових именица релевантан ситуациони аспект. Наиме, те марке аутомобила су дуго присутне на нашем тржишту и не осећају се као стране речи, док су *јорше* и *јагуар* веома ретки аутомобили код нас, па те лексеме нису толико учвршћене у језичком осећању наших говорника.

7. Колебања у акузативу јединице који може бити једнак облику генитива или облику номинатива постоје и код именице *лосос*. До колебања вероватно долази због тога што је именица *лосос* страног порекла и није у језичком осећању наших говорника. Исказ типа *Једем лосос/лососа* показује да ћемо употребити облик акузатива једнак облику генитива јер је очигледно да је у питању жива категорија. Од 170 анкетираних 65 испитаника се определило за облик акузатива једнак облику номинатива, а 105 за облик акузатива једнак облику генитива.

Анализираћемо и именицу *оскар* у исказу *Добио је оскар/оскара*. То је реч страног порекла која је код нас дошла путем медија. Од 170 анкетираних, 131 се определио за акузативни облик једнак генитиву. Претпостављамо да се употреба именице *оскар* у облику акузатива једнаком облику генитива може објаснити раширеном употребом ове именице као властитог имена.

И именица *сџиршџен* има специфичан вид употребе у појединим случајевима. У исказу *Гледао сам Сџиршџен/Сџиршџена* (филм) постоји колебање приликом избора морфолошког облика у акузативу јединице, тј. чини се да се оба облика могу употребити. Међутим, у овом примеру је ситуација јасна јер се види да се именица односи на нешто неживо. Испитаници су се у великој већини определили за промену по неживој категорији, 102 испитаника, а по живој 68.

Сличне резултате добили смо и анализом лексеме *мистџер ѝроѝер* (средство за чишћење). У исказу типа *Користѝм мистџер ѝроѝер/мистџер ѝроѝера* (средство за чишћење) већина испитаника се определила за акузатив облички једнак номинативу, 155 испитаника, а само 15 за облик акузатива једнак облику генитива.

И на крају, погледаћемо један пример у којем је акузатив морфолошки једнак генитиву. У реченици *Видим ловац/ловца на небу* употребљена је лексема *ловац* чије је основно значење живо. Лексема *ловац* у РСАНУ дефинисана је као (1a) „онај који лови, који се бави ловом“; (2) вој. „авион који служи за борбе у ваздуху“. Акузативни облик примарног значења уопштен је за целу именицу, чиме је исказано не само морфолошко јединство него и чвршћа семантичка повезаност и целовитост (Дешић 1997: 191). Од наших испитаника 160 се определило за акузатив једнак генитиву, а само 10 испитаника се определило за акузатив једнак номинативу.

8. На основу кратке анализе појединих именица мушког рода у акузативу једнине можемо извести одређене закључке.

У савременом српском језику именице мушког рода прве деклинационе врсте у акузативу једнине могу бити облички једнаке генитиву када означавају „живо“ (човека, животињу), а када су облички једнаке номинативу онда означавају „неживо“. Међутим, постоје бројна колебања, што је и у овом раду показано. Анкета која је спроведена код одређеног броја испитаника показала је како говорници српског језика користе и акузатив једнак генитиву и акузатив једнак номинативу у зависности од контекста у којем је употребљена одређена именица. Такође, анкета показује како постоји дистинкција у категорији „живо“/„неживо“, али је исто тако све удаљенија веза између примарне и секундарне реализације лексеме.

Затим, скоро све именице употребљене у исказима у нашој анкети имају акузатив облички једнак номинативу и не показују полисемичност. Такве именице у основном значењу означавају нешто живо, а служе за именовање разних предмета, уметничких творевина и сл., као што су и показале именице типа *јелен, лав, јеж, ситриљен, оскар*. Већина испитаника ове именице перципира као неживо и у том смислу је анкета дала добре резултате. За разлику од тих, именице *вирус, миш, ловац* су полисемичне именице које у основном значењу упућују на живо, а садрже и низ секундарних остварења у значењу неживог.

Ово указује на чињеницу да категорија „живо“/„неживо“ захтева да избор морфолошких средстава за њено реализовање буде условљен не само природом ентитета него и ситуационим и емотивно-експресивним контекстом.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Дешић 1997: Милорад Дешић, Акузатив једнине именица мушког рода и полисемија, *Научни састај слависта у Вукове дане 26/2*, Београд, 185–193.

- Ивић 1996:** Милка Ивић, О „замкама“ у дефиницијама школских граматика, у: *Лингвистички огледи, III*, Београд, 47–52.
- Николић 2002/2003:** Мирослав Николић, Природни и граматички род именица, *Наш језик XXXIV/3–4*, Београд, 181–194.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–17, САНУ — Институт за српски језик, Београд, 1959–.
- СЈП:** Иван Клајн, О склопу реченице, у: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, Београд, 2004, 139–164.
- Станојчић–Поповић 2004:** Живојин Станојчић — Љубомир Поповић, *Граматица српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Стевановић 1970:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

Резюме

Драгана Настанович

К ВОПРОСУ ОБ АККУЗАТИВЕ ЕДИНСТВЕННОГО ЧИСЛА НЕКОТОРЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ МУЖСКОГО РОДА ПЕРВОГО ИМЕННОГО СКЛОНЕНИЯ

В данной работе проведен анализ существительных мужского рода первого именного склонения, в которых, в зависимости от категории *одушевленности/неодушевленности*, форма акузатива может совпадать с формой генитива или формой номинатива. В рамках проведенной анкеты подвергались разбору факторы, от которых зависит употребление формы акузатива единственного числа существительных со значением предмета, получивших наименование согласно понятийной или символической связи с существительными, обозначающими одушевленность. Категория *одушевленности/неодушевленности* требует выбора морфологических средств для своей реализации. При этом реализация должна быть обусловлена не только природой энтитета, но и ситуативным аспектом и эмоционально-экспрессивным контекстом.